

ҒТАХР 03.20.00

ҰЖЫМДАСТЫРУ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ БАЙЫ ҚАЖЫҒАЛИ МАМЕКОВТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТҰЛҒАСЫ

Таңатарова Жамиға Тәжікқызы^{1*}

¹Тарих ғылымдарының докторы, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Қазақстан және дүние жүзі тарихы кафедрасының профессоры, Қазақстан, Атырау қ. E-mail: zhamiga_tanatarova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0185-7594>.

*Автор-корреспондент

Аңдатпа. *Kіріспе.* Тарих ғылымында орынсыз ұмытылған тұлғалар бар. Қазіргі ғылымда оларға қызығушылық танытамыз. Біз ұмытылып қалған адамдардың өмірін, ісін, бейнесін көрсетуіміз керек. Бай адамдарды зерттеу арқылы біз танымды кеңейтіп, ғылыми пікірталастарға тап боламыз. Тарихи персоналистика оқиға тарихы дәрежесінде болғанмен, оны толығымен жоққа шығара алмаймыз. Ең алдымен, оны ырықсыз құбылыс деп қарады, дамудың жеке заңдылықтары болу керек деп қарамады. Бұл ақаулықтың объективті және субъективті себептері бар және ол тоталитарлық жүйенің салдары болып табылады. Кеңестік кезеңде жеке адамды зерттегенде олардың бәрін емес, таңдап алып отырды. Тарихи таным үдерісінде зерттеуші таным субъектісі болады және таным объектісін – тарихи шындықты зерттеу үшін тарихи дерекке жүгінеді. Яғни, тарихи дерек субъект пен таным объектісі арасындағы жанама бөлігі болып табылады. Мамековтың тұлғасы арқылы қазақ байларының жағдайын білеміз, биліктің оларға қандай қиянат жасағанын түсінеміз. Архив құжаттары негізінде Мамековтың қазақ байы ретіндегі әлеуметтік тұлғасы ашылады. *Мақаланың мақсаты мен міндеттері.* Мақалада тарихи таным үдерісінде қазақ байларының жағдайын Мамековтың тұлғасымен көрсетіледі. Тарихи персоналистика оқиға тарихы дәрежесінде болғанмен, оны толығымен жоққа шығара алмаймыз. Ең алдымен, оны ырықсыз құбылыс деп қарады, дамудың жеке заңдылықтары болу керек деп қарамады. Бұл ақаулықтың объективті және субъективті себептері бар және ол тоталитарлық жүйенің салдары болып табылады. *Материалдар мен әдістер.* Бұл мақаланың негізін құжаттық деректер құрайды. Ең алдымен, Атырау облыстық архивінің материалдары, партия, кеңес қаулылары мен қарарлары, т.б. Мақалада тарихилық, объективизм, тарихи антропология принциптері қолданылды. Зерттеудің негізгі әдістеріне жалпы ғылымдан басқа, салыстырмалы, тарихи-өмірбаяндық, жүйелеу, ретроспективті әдістер жатады. *Нәтижелер.* Кеңес үкіметі қудалаған Қ. Мамековке қамауда физикалық және психикалық тұрғыдан да ауыр болды. Оған жалған жала жабылды. *Қорытынды.* Қ. Мамековтің жеке парағына қарағанда мамандығы бар, ауқатты бай адам болған. Бүкілодақтық Орталық Атқару комитеті президиумының құпия қаулысына сәйкес (14 наурыз 1928 ж.) мұндай байлардың мал-мүлкін тәркілеп, қамап отырған болатын.

Түйін сөздер: Қажғали Мамеков, байлар, тәркілеу, жала жабу, қаулы, қарар.

МРНТИ 03.20.00

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ КАЗАХСКОГО БАЯ КАЖГАЛИ МАМЕКОВА В ГОДЫ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ

Танатарова Жамиға Тажиковна^{1*}

¹Доктор исторических наук, профессор кафедры истории Казахстана и всемирной истории Атырауского университета им. Х. Досмұхамедова Казахстан, г. Атырау. E-mail: zhamiga_tanatarova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0185-7594>,

*Автор-корреспондент

Аннотация. *Введение.* Есть лица, незаслуженно забытые в исторической науке. Мы заинтересованы в них в современной науке. Нам нужно показать жизнь, творчество и образ людей, о которых забыли. Изучая богатых людей, мы расширяем знания и участвуем в научных дискуссиях. Хотя исторический персонализм находится в степени истории истории,

мы не можем полностью его отрицать. Во-первых, они считали его произвольным явлением, не считали, что должны быть индивидуальные законы развития. Эта проблема имеет объективные и субъективные причины и является следствием тоталитарной системы. В советский период при изучении личности отбирали не всех. В процессе исторического познания исследователь становится субъектом познания и обращается к историческим данным для изучения объекта познания - исторической действительности. То есть исторические данные являются опосредованной частью между субъектом и объектом познания. На примере личности Мамекова мы знаем состояние казахских баев, понимаем, какие злоупотребления им причинила власть. На основе архивных документов раскрывается социальная личность Мамекова как богатого казаха. *Цель и задачи статьи.* В статье показано положение казахских баев в процессе исторического познания через личность Мамекова. Хотя исторический персонализм находится в степени истории события, мы не можем полностью его отрицать. Во-первых, они считали его произвольным явлением, не считали, что должны быть индивидуальные законы развития. Эта проблема имеет объективные и субъективные причины и является следствием тоталитарной системы. *Материалы и методы.* Статья основана на документальных данных. В первую очередь материалы Атырауского областного архива, партийных, советских постановлений и постановлений и др. При написании статьи нами использовались принципы историзма, объективизма и исторического антропологизма. Основными методами исследования, кроме общенаучных, стали историко-сравнительный, историко-биографический, системный, ретроспективный методы. *Результаты.* К. преследовался советской властью. К. Мамеков физически и морально находился в тюрьме. Его ложно оклеветали. *Заключение.* Согласно его личной странице, Мамеков был состоятельным человеком с профессией. Согласно секретному постановлению Президиума ВЦИК (14 марта 1928 г.) имущество таких богатых людей конфисковывалось и заключили в тюрьму.

Ключевые слова: Кажгали Мамеков, баи, конфискация, клевета, указ, постановление.

IRSTI 03.20.00

SOCIAL PORTRAIT OF KAZAKH BAI KAZHGALY MAMEKOV IN THE YEARS OF COLLECTIVIZATION

Tanatarova Zhamiga Tazhikovna^{1*}

¹Doctor of Historical Sciences, Professor of the Chair of History of Kazakhstan and World History of Kh. Dosmukhamedov Atyrau University. Kazakhstan Atyrau. E-mail: zhamiga_tanatarova@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-0185-7594>,

* Corresponding author

Abstract. Introduction. There are persons who are inappropriately forgotten in the science of history. We are interested in them in modern science. We need to show the life, work and image of people who have been forgotten. By studying rich people, we expand knowledge and engage in scholarly debate. Although historical personalism is in the degree of story history, we cannot completely deny it. First of all, they considered it an involuntary phenomenon, they did not consider that there should be individual laws of development. This problem has objective and subjective reasons, and it is a consequence of the totalitarian system. During the Soviet period, when studying an individual, they selected not all of them. In the process of historical knowledge, the researcher becomes a subject of knowledge and turns to historical data to study the object of knowledge - historical reality. That is, historical data is an indirect part between the subject and the object of knowledge. Through the person of Mamekov, we know the condition of the rich Kazakhs, we understand what abuses the authorities have inflicted on them. On the basis of archive documents, the social personality of Mamekov as a rich Kazakh is revealed. *The purpose and objectives of the article.* In the article, the situation of the rich Kazakhs in the process of historical knowledge is shown with the person of Mamekov. Although historical personalism is in the degree of story history, we cannot completely deny it. First of all, they considered it an involuntary phenomenon, they did not consider that there should be individual laws of development. This problem has objective and subjective reasons, and it is a consequence of the totalitarian system. *Materials and methods.*

This article is based on documentary data. First of all, materials of the Atyrau regional archive, party, council decisions and resolutions, etc. The article used the principles of historicity, objectivism, and historical anthropology. The main methods of research include comparative, historical-biographical, systematization, and retrospective methods, in addition to general scientific ones. Results. K. persecuted by the Soviet government. Mamekov was physically and mentally in prison. He was falsely slandered. *Conclusion.* According to his personal page, K. Mamekov was a wealthy man with a profession. According to the secret resolution of the Presidium of the All-Union Central Executive Committee (March 14, 1928), the property of such rich people was confiscated and imprisoned.

Key words: Kazhgali Mamekov, rich people, confiscation, slander, decree, resolution.

Кіріспе. Қазіргі заманда тарих ғылымының дамуы жеке адамның рөлі туралы проблемаға басымдық беруде, өйткені лайықсыз ұмытылып қалған тұлғалар бар. Олар жазықсыз тарих бетінен сызылып тасталса да, архивтерде сақталды.

Г.О. Винокур зерттеуінде жеке тұлға өмір сүреді, тарихтың өзінде өмір жоқ деп пайымдайды (Винокур, 1927). Тарихи факт өмірбаяндық факт болу үшін қандай да бір формада осы жеке тұлғаны басынан өткізуі қажет. Тарих пен жеке тұлға арасындағы қатынаста бейнеленетін уайым-қайғының өзі форма болып табылады. Уайым-қайғының пәні бола отырып, тарихи факт өмірбаяндық мағына алады. Осы бағыт өмірбаяндық құрылымда жасалады (Винокур, 1927: 38).

Тарихи портреттің шебері Е.В. Тарле тарихи тұлғаны зерттеуде оған объективті түрде қарау қажет, оның ынталандыратын әрекеттеріне ғана қызықпай, бұл тұлға өзінің тарихи миссиясын қалай орындағанына тарихи маңыз беріп қарау керек екенін айтқан (Тарле, 1942).

Өмірбаянды тарихи деп айтуға болады, өйткені ол барлық аспектіде тарихи контекске енеді, сондықтан интеллектуалды контексте талдау жасау қажет, бірақ толық өмірбаянды жасауға, оның ішінде тарихи-тарихнамалық нұсқасын жасауға жеткіліксіз деуге болады (Иванова, 2012: 168). Мұндай өмірбаян әлеуметтік-мәдени ортаға тереңдеуді және өзара байланысты деңгейлер мен бағыттардағы өзгеріс динамикасын анықтауды талап етеді, өйткені қоғамдағы жаңа құндылықтар тіректері мен адамгершілік мұраттары мәселені коюда ғана бейнеленбейді, ол когнитивтік және рефлексивтік жұмыстың нәтижесін анықтайды. Шарттың, әрекеттің, идеялардың, зияткерлік міндеттер мен әдістерді қолдануда өмірбаянды зерттеуші көп қиындыққа тап болады, алайда контексті білу индивидті нақты жағдайда басқарған және оның мінез-құлқының қалыптасуына әсер еткен күштерді түсінуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты Франсуа Пулен де ла Барре кітабын айтуға болады, оны С. Стуурман жақсы сипаттаған, яғни әлеуметтік, саяси, рухани жағынан түрлі макротарих контекстінде жеке адамның зияткерлік траекториясын көрсетеді (Stuurman, 2004).

XX ғ. 80-жж. қазақстандық тарих ғылымында тарихи қайраткерлерге арналған еңбектер аз болды, тарихи оқиғалардың барысын жеке тұлғаның өмірі мен қызметіне талдау жасамайынша түсіну мүмкін емес, өйткені оқиғаға жеке тұлғаның ықпалы болады (Сулейменов, Моисеев, 1988: 3).

Материалдар мен әдістер

Тарихилық принципі зерттеліп отырған кезеңнің ерекшелігін білуге, қандай да бір оқиғаның себептерін түсінуге көмектеседі. Объективтілік принципі нақты фактілерді қолданып, болған оқиғаларды талдауға мүмкіндік берді. Тарихи антропология принципін зерттеудің гуманистік мәнін ашуға назар аударады, өйткені мақалада нақты жеке адам – Қажығали Мамеков нақты құндылықты тасымалдаушы болып табылады.

Зерттеушінің жұмысы архив деректерін зерттейді, тұлға өмір сүрген уақытты сипаттайды, сол кезеңнің калоритін сақтайды. Мұнымен ғана тоқталып қоймай, А. Акимов көрсеткендей, ғылыми дәлелдер, болжамдар, фактілерді дұрыс талдау қажет болады (Акимов, 1966: 353).

Ж.К. Касымбаев атап өткендей, кеңестік дәуірде таптық тәсіл жеке тұлғаларды зерттеуге кедергі жасады (Касымбаев, 1999). 1990-2000-жж. ғылыми зерттеулер қатарында Т.О. Омарбеков қазақ байларына қатысты әділ мәселені көтеріп, олардың дәстүрлі қазақ қоғамындағы орны қандай болғанын ашуға тырысты (Омарбеков, 1994). Тәжірибе көрсеткендей, өндірістік байланыстарынан қол үзген қауымдар, құрылымдық бірлік болған байлардың шаруашылығын жою нәтижесінде кедейленді.

Тәркілеу мен тұрып жатқан жерінен көшірілген қазақ байларының әлеуметтік портретін зерттеген С.А. Жакишева бірқатар мәліметтерді талдады (Жакишева, 2022).

Ұжымдастыру мен байлардың шаруашылығын тәркілеу мәселесіне шетел тарихшылары да үлес қосты. Атап айтқанда, М. Олкотт (Olcott, 1981), Р. Конкест (Conquest, 1986), С. Кэмерон (Кэмерон, 2018). Бірақ олар байлардың тұлғасы, істеген қызметтері туралы талдаған жоқ.

Жалпы жеке тұлғаларды жазған зерттеушілердің көбі оларды қоғамнан бөлек алып қарайды. Олардың ойынша, өмірбаян ғылыми және қоғамдық қызығушылық тудыру үшін жеке адамның қызметі үшін қандай факторлар қажетті жағдай жасады, бұл қызметке мағына, мақсат берді, осы факторлар олар қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуын көрсетеді деп есептеді.

Жаңа фактілерді тауып, жинақтау, жаңа зерттеу әдістерін игеру, тарихи құбылыстар мен оқиғаларға түрлі дүниетанымдық ұстаныммен қарау арқылы нақты тарихи білімді аламыз, сонымен қатар жоғары теориялық деңгейге өтеміз. Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында тарихнамада осы мәселені зерттеуде дұрыс үдерістер байқалды.

Соңғы кезде жеке адамның тарихтағы ролі туралы еңбектерде дәуірге сипаттама беріп, тарихты жасаушы адам екені көрсетіліп, оның өзара қатынасы адам қызметімен көрсетілді (Козыбаев, 1991).

Бірқатар жұмыстарда рухани-мәдени қатынастар және социум көрсеткіштерін – зиялылар – талдау арқылы А. Канаева (Канаева, 1989), Х.М. Абжанов (Абжанов, 1992), Р.Б. Сулейменов, Ш.Ю. Тастанов (Сулейменов, Тастанов, 1990) зерттеулерінде анықталған.

Тарихнамалық шолуға қорытынды жасасақ, кез келген тарихи құбылыс, оқиға, тарихи тұлғалардың қызметін жалпы адамзат идеясы, сенімі, көзқарасы тұрғысынан қарастырған жөн деп есептейміз.

Қажығали Мамековтың әлеуметтік тұлғасы. Атырау облыстық архивіндегі құжаттар бойынша Қажығали Мамеков туралы деректе 1928 жылғы 1 қыркүйектегі жеке парағына қарағанда «Қ. Мамеков Гурьев округінің Ново-Богатинск ауданының Манашев ауылында тұрады. 48 жаста. Шаруашылығы 60-тан астам түйеден, 105 жылқыдан, 100 бас қара малдан және 200 қошқардан құралады; ірі қара малға ауыстырылғанда - барлығы 305 бас.

Қ. Мамековтің медициналық фельдшер атағы бар. 1927 жылға дейін Сартөбе болысында фельдшер болып жұмыс істеді. Бай және білімі бар тұлға ретінде халық арасында үлкен беделге ие. Қазіргі уақытта бандитизм бабы бойынша айыпталып, қамауға алынды», - деп ББ СТ бөлімінің бастығы Петров, ББ уәкілетті тұлғасы Волоховтың қолы қойылған (Атырау облыстық архиві, 570: 3). Бұл мәлімет Біріккен мемлекеттік саяси басқарманың КСРО бойынша ББ бөлім бекетіне құпиясыз берілген.

Келесі архив дерегінде КСРО Халық Комиссарлар Кеңесіне, Гурьев округі Новобогатин ауданы Манашев ауылының азаматы, медициналық фельдшер, қазіргі уақытта Орал-изоляциясында қамауда отырған Мамеков Қажығалиден берілген Өтініште былай жазылған: «Ағымдағы жылдың 11 қазанында жолдас Измайловтың Округтік Атқару Комитетінің уәкілеттік берген телеграфтық хабарламасы бойынша менің малым мен мүлкім ағымдағы жылдың 27 тамызындағы Қазақ Орталық Атқару Комитеті қаулысының негізінде екі аптаның ішінде шағымдану мерзімін көрсете отырып, тәркіленді. Осы қаулының нақты мағынасы бойынша менің мүлкім мен малым мына себептер бойынша тәркіленуге жатпайды:

1) Новобогатин ауданы үшін тәркіленуге жататын малдың саны жартылай көшпелі ретінде ірі қара малға ауыстырғанда үш жүз (300) бас деп саналады;

2) мүлік пен малды тәркілеуге бірнеше жүз мал басы бар, бұрынғы патша қызметшілері, белсенді қызметі үшін патша үкіметінен наградалар, медальдар және т.б. алған ірі байлар – жартылай феодалдар, қазақ тұрмысында - болыс билеушілер, хандардың ұрпақтары және т.б.;

3) және аталған топтарға жатпаса да, материалдық жағдайына қарамастан, әлеуметтік қауіпті адамдар жатады.

Мен болсам, шығу тегім және әлеуметтік жағдайым бойынша осы санаттарының ешқайсысына жатпаймын, небәрі жүзден төмен ірі қара малым бар, оның ішінде көбісі менің әйеліме тиесілі шаруашылық, Новобогатин ауданы бойынша салық төлеушінің тізімінен көрінеді, өйткені мен салық салу объектілерін жасыратын әдетім жоқ еді, қоршаған халыққа жаман үлгі көрсеткім келмеді. Шығу тегіме қатысты – текті сұлтанның тараған ұрпақ емеспін, менің әкем адай руынан шыққан қарапайым кедей адам, оның ешқашан ерекше мәртебесі

болған емес, нанын өз еңбегімен тауып жүрген шаруа кісі. Кедейдің баласы ретінде үкімет есебінен білім мен тәрбие алдым, Кронштадттағы фельдшер мектебіне оқуға түскенімде, бұрынғы Бөкей Ордасының арнайы қаражаты есебінен шәкіртақы алдым. Сол оқуымды 1904 жылы бітіріп, бір жыл бойы флотта әскерде болдым. 1905 жылы Бөкей Даласына қызмет бабымен көшіп кеттім. Сол уақыттан бері Даланың құмды аудандарында жыл сайын маусым сайын ушығатын оба індетімен күресіп келемін. 1915 жылы саяси сенімсіздік үшін, әсіресе, обадан зардап шеккен кедей казактардың атынан обаны жасырғаны үшін айыпталған өртелген мүлкіне өтемақы төлеуден бас тартқаны үшін Вольферц Бөкей ордасын басқару жөніндегі Уақытша Кеңестің бұрынғы төрағасы мен сол кездегі Министрлікке Астрахан губернаторы Соколовскийге шұғыл жеделхат жібергенім үшін сол кездегі Аға дәрігер Невский қызмет істеп жүрген кезде, жұмысымнан босатылдым, жеделхат келесі сөздермен аяқталатын: «біздің шынайы қайғылы жағдайымызды көріп, мәдениетті еуропалық та, тіпті африкалық жабайы адам да бізге мейірімділік танытатын еді», бұның бәрі губернатор Соколовскийге қатысты еді, бұл Қызыл-Ордада болған доктор Чумбаловке мәлім», - деп жазған.

1916 жылы жігіттерді тыл жұмыстарына реквизициялау жарияланғанда, бекітілген тізімге сәйкес басқалармен қатар шақырылдым, ол кезде жасым 32-де болатын. Тізімде жасым 26 деп көрсетілген. Тек 31 жасқа дейін ғана шақырылатын еді. Мені Мендешевпен бірге түрмеге жабуға себеп іздеген Астрахан губернаторының комиссары, түзеуші-арандатушы Хлынов басқарған Бірінші және екінші Приморск округтері бойынша қабылдау комиссиянан жасырынып, оның ықпал ету аймағынан тыс тұрақты тұрғылықты жерімнен кетіп, Ордада тұрдым, үш айдан кейін мені ауру деп таныған Никаноров (қазір Саратов университетінің профессоры) және Ниязов дәрігерлерінің көмегімен Саратов университетінің профессоры Святухиннің менің ауыруым (миокардит) туралы медициналық куәлігін ұсынып, шақырудан әрең босатылдым, дегенмен, толық босатылмадым, өйткені Урфа комиссиясының төрағасы Жукайло менің босатуыма қол қоюдан үзілді кесілді бас тартты. 1919 жылы Кеңес Үкіметі жанындағы Ұштаған медициналық пунктінің меңгерушісі бола тұра, ол жерден қазыналық мүліктің бір бөлігін тонаған ақтардың отрядтарымен қуылдым, ол кезде Бөкей губерниясы денсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі доктор Чумбалов болды. Сол жылы Ордаға шабуыл жасалғанда полковник Хлуденевтің ақ бандиттік отрядын дәрігер ретінде сүйемелдеуден бас тартқаным үшін өлім жазасына кесілдім, бұл мақсатта небір жанкешті Али Нигматулин басшылық еткен арнайы отряд жіберілген болатын, Маңғышлақ шегінде оны өлтірген адайлардың көмегімен осы азаптаушыдан амал қалдым. Мен монархия кезінде ақ гвардияшылардың қолбасшысы, оның көмекшісі, депутат немесе болыстық старшина болған жоқпын. Мамандығыма қатысты медициналық лауазымдарда ғана қызмет еттім. Мен үй шаруашылығым оба індетінің алдын алу жұмысы үшін алатын жалақым мен күнделікті тәуліктік ақым есебінен қамтамасыз етіледі, біреуді қанау немесе арбау есебінен емес, жастайымнан мал-мүлкімді жинап-теріп жүрдім, басқалар сияқты оңға-солға ешуақытта шашқан емеспін. Мәдени тұрғыдан артта қалған қазақ халқының арасында өмір сүре отырып, өз бастамаммен мектепке күтім жасадым, мектеп мұғаліміне тегін тұратын пәтер және азық-түлік бердім, өйткені мектепте халықтың ең кедей тобының балалары мен көшедегі жетімдер оқытылды, қазір олар орыс тілін де, қазақ тілін де жетік меңгеріп алған. Ал өз үйімді Сартөбе медициналық пунктін жайластыру үшін тегін бердім, бұл Гурьев уезінің бұрынғы меңгерушісі, қазір Гурьев аудандық атқару комитетінің мүше-хатшысы жолдас Келімбетовке және Гурьев аудандық денсаулық сақтау бөліміне белгілі. Дегенмен, мәдени-социалистік құрылыстың жемісті жасампаз жұмысы жолындағы менің барлық еңбегім зая кетті, менің мүлкім мен малым байлармен-жартылай феодалдармен және патша қызмет еткен басқа жұмыскерлермен, ақ гвардиялықтардың жақтастарымен және оңай пайда табатын адамдармен бірдей тәркіленуі бұның анық дәлелі болып табылады. Менің оба індеті кезінде жүргізген жұмыстарым туралы және Кеңес өкіметі кезінде қызмет атқарған лауазымдарым туралы сөздерімнің дәлелдері – осы өтінішіме қоса берілетін бактериолог-доктор Галлердің берген 27 қыркүйектегі №627 Орда обаға қарсы зертхана меңгерушісінің куәлігінің көшірмесі, мен обаға қарсы зертхананың меңгерушісі доктор Гайскийден және Саратов микробиология институтының директоры, профессор Никаноровтан обаға қарсы жұмысым туралы дәл осындай куәліктерді күтіп отырмын. Менің әке-шешеме және шығу тегіме келетін болсақ, адай руы пайда болған кезден бастап маған дейінге кезеңге дейін ата-бабамның

ешқайсысы би, беделді тұлға, бай болған емес. Менің өмірімде ақшасыз отырған кездерім көп болды, мысалы, әке-шешемнің жағдайы болмаған соң, мен мектептен үйге жаяу келетінмін немесе жағдайы жақсы, ата-анасы дәулетті болған мектептес достарыма еріп, үйге солай жететінмін. Иелігімде, басқалардың үйлеріне қарағанда, жақсы салынған үйім бар, оған кейбір жолдастар көзін де салған шығар, бұл асыған тасыған байлықтың болуы себебінен емес, ол нысаналы мақсатта салынған құрылыс болып табылады. Оба індетінің эпидемиологиялық ошағында үнемі болып отырдым, Сарытөбе ауылы санитарлық және эпидемиологиялық тұрғыдан шалғай орналасқан жалғыз елді-мекен еді, сондықтан ондай қыстауда өмір сүріп жатқан үйімде отбасыммен бірге тұрып қана қоймай, ол Сарытөбе медициналық пунктінің тұрақты орналасқан орны және оба індетінің алдын алу үшін қыстауға келген бактериолог-дәрігерлердің уақытша пәтері болып та табылады. Мен қоршаған халық үшін әлеуметтік қауіпті емеспін, керісінше, қоғамдық медицина қызметкері ретінде көп пайда тигіземін, бұны сонда болған көптеген жолдастар растай алады, Орал губерниясы сотының бұрынғы тергеушісі К.Жәнібековті қоспағанда, өйткені оның бірқатар заңсыз әрекеттері үшін менің шағымым бойынша қызметінен шеттете отырып, қылмыстық жауапкершілікке тартылды. Менің бойымдағы тағы бір жағымсыз қасиет бар – жасалып жатқан заңсыздықтарды көргенімде, қол қусырып, немқұрайлы кейіп танытып, бір орында отыра алмайды. Мүмкін осының кесірінен кейбір тұлғалар үшін ұнатсыз болып, осының нәтижесінде мал-мүлікті тәркілеу жазасына тартылдым. Жас шағымда 1905 жылы в Кронгишгадтте теңіз фельдшер мектебін аяқтағанымда, жеке экипаж матростар жарылысының қатысушысы ретінде жандармериямен тұтқындалдым, бірақ кінәм дәлелденбегендіктен, қамаудан босатылдым. Менің 1905 жылдан 1922 жылға дейінгі үздіксіз медициналық қызметімді Бөкей ауданында оба індетімен күресу бойынша үнемі бірлесіп жұмыс істеген доктор Чумбалов растай алады, 1922 жылдан 1928 жылға дейінгі кезеңде атқарған жұмысым туралы бұрынғы Оба орталығының комиссары дәрігер Ниязов және бұрынғы Бөкей және Орал губернияларының Денсаулық сақтау бөлімінің меңгерушісі және орынбасары айтып бере алады.

Сіздің алдыңызда менің бұрынғы және қазіргі қызметімді оң және теріс жағынан талдауға, ал егер келтірілген дәлелдерге қарамастан, менің қоңыс аударуым әділ болған жағдайда, менің мүлкімді және малымды ағымдағы жылғы 27 тамызда Қазық орталық атқару комитеті жарлығының ағымдық мағынасына жатпайтын тәркілеуден босату туралы өтініш білдіремін. Ширек ғасыр бойы өз мамандығы бойынша борышын өтеп, өмірге қауіп төндіретін ортада, далада оба індетінің алдын алу және оны жою жұмысы мен міндетін адал әрі жанқиярлықпен ерең еңбек етіп, қиын жағдайында жұмыс істеген, өзімнің қымбат денсаулығын жоғалтқан медицина қызметкері ретінде маған жоғары құзыретті назарыңызды аударуыңызды сұраймын.

Тоғыз ай бойы бандит Кенжахмедовтың ісі бойынша жала жабылғаны үшін қамауда отырмын, әйелім мен төрт баладан тұратын отбасым, үлкен балам небәрі 15 жаста, қыста көшіру қаупіне байланысты, бас бостандығынан айырылған отағасы – менің қасында болмауы себебінен, бұрынғыдан да көп зардап шегіп жатыр. Менің мүлкім мен малымды босату туралы өтінішім қабылданбаған жағдайда (бірақ мен ол толық қанағаттандырылады деп үміттенемін), менің қорғансыз қалған отбасыма қыста тұрақты тұрғылықты жерінде, ең болмаса, менің отбасымның қалауы бойынша Орал округінің жақын маңдағы Диханғалиев ауданында немесе Орал қаласында мен қамаудан шыққанға дейін қалуға рұқсат етуіңізді, бұл туралы Гурьев аудандық атқару комитетіне тиісті бұйрық беруіңізді сұраймын.

Мен осыған дейін де, қазір де Кеңес үкіметі кезінде үздіксіз, адал жұмыс істеп, Кеңес үкіметімен қудаланған адамдардың тізіміне енгенім мен үшін физикалық және психикалық тұрғыдан да ауыр әрі қиын болды. Мен нашар ниетті субъектілердің жала жабуы себебінен зардап шегіп, тоғыз ай бойы жазасыз қамалып отырмын.

Қабылданған шешім туралы Орал Изоляторы мен Гурьевке хабарлауыңызды сұраймын.

Қажғали Мамаков.

1928 жылғы 14 қазан.

Келесі құжат Қазақ кеңестік социалистік республикасы кеңестерінің орталық атқару комитетінің төрағасына, Құпиялар Комитетіне жолданған Қ. Мамаковтың өтініші. Өтініштің басында өзінің бұрынғы тұрғылықты жерін көрсеткен: Менашев ауылы, Новобогатин ауданы,

Гурьев округі, қазіргі тұрғылықты жері: Орал қаласы, Бұзылық көшесі, № 90 үй, мамандығы: медицина фельдшер.

Өтініш мазмұны мынадай: «Ағымдағы жылғы 15 қазанда мен КСРО Халық Комиссарлары Кеңесі мен прокуратурасының атына Гурьев аудандық комиссиясының менің мүлкім мен малымды тәркілеу және мені отбасыммен бірге Гурьев округінің шегінен қоныс аудару туралы қаулысындағы қате шешімді қайта қарау туралы өтініш бердім. Ағымдағы жылғы 10 қарашада мен Бүкілресейлік кеңестердің Орталық Атқару комитетіне де осындай өтініш берген едім, 8 желтоқсандағы шығыс № 1559/295 жеделхатын алдым, онда маған Бүкілресейлік орталық атқарушы комитетіне жіберілген өтінішім Қазақ орталық атқарушы комитетіне қарастыру үшін жіберілгені туралы хабарланған болатын.

Осы өтінішім арқылы Гурьев аудандық комиссиясының жоғарыда көрсетілген қаулысының төмендегі негіздер бойынша күшін жоюды сұраймын.

КСРО ХКК туралы ОАК-нің ағымдағы жылғы 27 тамыздағы мүлікті тәркілеу және көшіру туралы қаулысы байлармен мен жартылай феодалдармен, өздерінің іс-әрекеттерімен және әсерімен қоршаған халыққа, ауылды кеңестендіруге кедергі келтіретін олардың ұрпақтарымен күресуді көздейді. Бұл арада мен азаматтардың аталған санатына ешбір дәрежеде жатпаймын, өйткені өмір бойы медицина фельдшері негізгі кәсібім бойынша жеке қоғамдық пайдалы еңбекпен айналысып келдім, бұның бәрін дәлелдейтін төмендегі растама құжаттардың куәландырылған көшірмелерін өтінішіме қоса беремін.

1. Саратов университетінің профессоры Светухиннің 1916 жылғы 26 қазандағы куәлігі, оның негізінде мен оба індетімен күрес жөнінде жүргізген көпжылдық жұмыстарымның нәтижесінде қырғыздарды тыл жұмыстарына реквизициялаудан босатылдым, және освидетельствование врачами Шарневский, Никоноров (қазір РСФСР Оңтүстік-Шығыс микробиологиялық және эпидемиологиялық институтының директоры және Саратов Университетінің профессоры) және Ниязов дәрігерлерінің 1916 жылғы 29 қарашадағы куәландыруы;

2. Бөкей Губерния денсаулық сақтау бөлімінің 1918 жылғы 18 қарашадағы №47 менің атыма берген қатынасы;

3. Бөкей облыстық атқару комитетінің 1921 жылғы 4 ақпандағы №337 менің атыма берген, Бөкей губерниясының 1 округі бойынша еңбек жұмылдыруды жүргізу жөніндегі ерекше уәкіл етіп тағайындау туралы мандаты;

4. Бөкей атқару комитетінің жоғарыда аталған мандатты қоса бере отырып, менің атыма берген 1921 жылғы 2 ақпандағы №340 қатынасы;

5. 1921 жылғы 25 сәуірде өткен 1-ші округтің ішкі басқару алқасының мені 1-ші уезд бойынша АХАЖ меңгерушісі етіп сайлау туралы отырысының хаттамасы;

6. Бөкей губерниясының 1-ші округінің уездік атқару комитетінің 1921 жылғы 18 желтоқсандағы №292 куәлігі, оның негізінде мен шынымен де 1-ші уездік округ бойынша АХАЖ меңгерушісі болып табыламын;

7. Сол уезд атқару комитетінің 1921 жылғы 18 желтоқсандағы №291 мені Монашев болыстық атқару комитетінің төрағасы етіп сайлау туралы куәлігі;

8. Сол уезд атқару комитетінің 1921 жылғы 18 желтоқсандағы куәлігі, оның негізінде мен 1-ші округтің 2-ші учаскесі бойынша халық тергеушісі болып табыламын;

9. Монашев болыстық атқару комитетінің менің қызметім туралы 1922 жылғы 10 желтоқсандағы №739 пікірі;

10. 1923, 1924, 1925 жылдардағы оба індеті кезінде атқарған жұмысымды растайтын доктор Галлер округіндегі обаға қарсы зертхана меңгерушісінің 1928 жылғы 27 қыркүйектегі № 627 куәлігі;

11. Кеңестердің 7-ші Гурьев уездік съезінің 1926 жылғы 24 ақпандағы мандаты.

Сонымен қатар, мен 1918 жылдан бері барлық уақытта Бүкілресейлік медициналық санитарлық еңбек кәсіптік одағының (№146 мүшелік кітапша) мүшесі болып табылатынымды және делегат ретінде болыстық, уездік және облыстық Кеңестердің Съездеріне сайланғанымды айта кеткен жөн деп санаймын.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде КСРО кеңестерінің Орталық атқару комитетінен Гурьев аудандық комиссиясының менің де, менің әйелімнің де некеге тұру кезінде әкелген мүлкін, сондай-ақ өмір бойы балық аулау саласында жұмыс істеген шаруа Азамат Берниязов

Серіктің өзіне тиесілі 24 бас (ірі малға ауыстырусыз) малын, мүлкін тәркілеу, менің бүкіл отбасымды қоныс аудару туралы қаулысын қате шығарылған деп танып, күшін жоюды сұраймын.

Қабылданған шешіммен және нәтижемен жоғарыда көрсетілген мекенжай бойынша мені хабардар етуіңізді сұраймын.

Орал қаласы. 1928 жылғы 15 желтоқсан. Азамат Қажғали Мамеков.

РСФСР» (Атырау облыстық архиві, 570: 17).

Қырғыз Қызыл Армиясы депутаттарының Шаруа Жұмысшылар Кеңесінің өлкені басқару жөніндегі Облыстық Саяси Атқару Комитеті 1921 жылғы 4 ақпан № 340 Хан ордасы, 1-ші Приморск округі бойынша еңбекті жұмылдыру жөніндегі губерния саяси атқару комитетінің ерекше уәкілі Қ. Мамековке жолданған хатта былай көрсетілген: «Губерния саяси атқару комитеті төралқасының ағымдағы жылғы 3 ақпандағы №26 қаулысына сәйкес сіздің атыңызға №34а мандат тағайындалады, Губерния саяси атқару комитеті сізге 1-ші Приморск округі бойынша 2000 қырғыз азаматын еңбекке жұмылдыруды іс жүзінде жүргізу және оларды қабылдау пункттері үшін тағайындауға уақтылы жіберу жөніндегі жауапкершілік сізге Губерния саяси атқару комитеті ерекше уәкілетті өкілі ретінде жүктелетінін мәлімдейді.

Осы іс бойынша белсенді іс-шаралар және, екіншіден, жұмыс барысы туралы ақпарат губерния атқарушы комитетіне апта сайын баяндалуы керек. Нұсқаулар мен бұйрық Уездің атқарушы комитетіне қолма-қол хатпен жіберілді», - деп Төрағасы М.Черлибалов, Мүше-хатшы Чимшаев, Істер жөніндегі басқарма өкілі Мендалиев, Дұрыс: Патшаның өлкелік атқарушы комитетінің істері жөніндегі басқрама қолдары қойылып, 13.12.1928 ж. деп жіберілген мерзім көрсетіліп, Мөр: / Кеңестердің аудандық атқару комитеті/ деген мөр қойылған (Атырау облыстық архиві, 570: 9).

Қ. Мамековке берілген куәліктен оның отбасы, туыстары туралы біраз мәлімет аламыз. «№ 2, 03.11.1928 жылғы №239, Куәлік. Осы куәлікті ұсынушы Гурьев округінің Новобогатин ауданы Манашев ауылының азаматы Мамеков Қажғали Гурьев аудандық атқару комитеті Төралқасының 1928 жылғы 4 қазандағы №12 қаулысы негізінде және Қазақ Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Кеңесінің 1928 жылғы 27 тамыздағы Жарлығына сәйкес келесі құрамдағы отбасымен бірге ҚазКСР Орал округінің шегіне мүлкі мен малы тәркіленіп қоныс аударды:

1. Жұбайы – Уақиза
2. Қызы – Маура
3. Қызы – Нафиза
4. Ұлы – Занеш
5. Ұлы – Ғалихан
6. Асырауындағы адам: Серік Берниязов
7. Серік Берниязовтің әйелі – Рахима
8. Ұлы – Мәжіт

Мамековтің қолындағы тізімдемеде көрсетілген норма бойынша оған қалдырылған малы мен мүлкі бар.

Ескертпе: өлкелік комиссияның ағымдағы жылғы 31 қазандағы №1096/16850/5 жеделхатына сәйкес Гурьев ауданынан басқа ҚазССР округтерінің бірінде Мамековқа тұруға рұқсат берілген, Мамеков Орал округін тандап, сол жерге қоныс аударды.

Бұл қойылған қолтаңбалармен және мөрмен куәландырылады», - деп, Округтің Атқарушы Комитетінің Төрағасы Мунбаев /қолы/, Жауапты хатшы Урунтаев /қолы/ қолдары қойылған (Атырау облыстық архиві, 570: 9).

Қорытынды. Қорыта айтқанда, тарихи персоналистика ғылыми зерттеуде методологиялық жағынан жеке адамның тарихтағы рөлі мәселесімен байланысты. Бірқатар қарастырылған зерттеулер, нәтижелер, сонымен қатар тарихи таным үдерісіндегі тұлғаны зерттеу бойынша ұсынылған схема зерттеудің пәні мен объектісін терең түсінуге, нақты тарихи-өмірбаяндық әдісті сипаттау әдісін қарастыруға, дамытуға және нақты тарихи материал негізінде жеке адам мен дәуірдің өзара әсерін бақылауға мүмкіндік береді. Ғылыми әдіс фактілерді жинақтау және талдаумен, дәлелдеумен және тексерумен ерекшеленеді.

Ғалымның жеке тұлғасы ғана тарихи емес, оның ғылыми реконструкциясы әдісі де тарихи болады. Қазіргі кезде ғылымның қоғам өміріндегі ролінің өзгеруімен жаңа тұрғыдан қарау

басталып, жеке адамның тұтас әлеуметтік қатынас жүйесіндегі көлемді түрде көрсетуге мүмкіндік бар, бұл тарихи персоналистиканы терең қарастыруға ынталандырады.

Біз қарастырған Қ. Мамаев тарихи тұлға болды. Қоғамға бай адамдар қажет екені белгілі. Мамаевке қатысты факторлардың өзара қатынасына келсек, ол өз ойын батыл айта білді, мойымады, ұжымдастыру саяси науқан, оқиға десек, Мамаев сол оқиғаның ортасында жүріп, өз мамандығын да тастаған жоқ, байлығын да халық үшін, туыстары жүргізе білді.

Әдебиеттер мен дереккөздер тізімі:

Абжанов Х.М., Гуревич Л.Я. Интеллигенция Казахстана: история, теория, современность. Алматы, 1992.

Акимов А. История и биография. Историко-биографический альманах. Т. 1. М.: Изд. «Молодая гвардия», 1966. 353 с.

Атырау облыстық мемлекеттік архиві Қ.135.Т.1. 570 іс.

Винокур Г.О. Биография и культура. М.: Государственная Академия художественных наук, 1927.

Жакишева С.А. Конфискация байских хозяйств в Казахстане на рубеже 20–30-х гг. XX в. Монография. Под общ. ред. Е.Т. Карина. – Астана, 2022. – 138 с. Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т. 31.

Иванова Т.Н. Новые аспекты биографики в современных историографических исследованиях // Историческое познание и историографическая ситуация на рубеже XX–XXI вв. / Т.Н. Иванова, Г.П. Мягков; отв. ред. О.В. Воробьева, З.А. Чеканцева. М.: ИВИ РАН, 2012. С. 167–176.

Канаева А. Исторические судьбы научной интеллигенции Казахстана в послевоенные годы // Известия АН КазССР: Сер. общ. наук. 1989. № 6. С. 44-50.

Касымбаев Ж.К. Государственные деятели казахских ханств (XVIII век). Алматы: Білім, 1999. С. 203.

Козыбаев М. История и современность. Алматы: Ғылым, 1991. 254 с.

Камерон С. Голодная степь: голод, насилие и создание Советского Казахстана / Камерон Н.Ю. (Historia Rossica), 2018.

Conquest R. Harvest sorrow. Soviet collectivization and the terror – famine. – Oxford, 1986.

Омарбеков Т. Қазақ шаруаларын жеке меншік қожалықтарынан айыру және ұжымдастыру: тарихы мен тағылымы. Тарих ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 1994. 387 б.

Olcott M.B. The collectivization drive in Kazakhstan//The Russian Review. - Stanford (Cal). - April, 1981. -Vol. 40. № 2. P. 122-142.

Попова Т.Н. Биоисториописание в контексте научных традиций: концепты и модели // Диалог со временем. 2015. Вып. 53. С. 30–53.

Парадигмы российской истории сквозь призму биографистики (к 140-летию Алексея Ивановича Яковлева): материалы Всерос. науч. конф. с межд. участ. (Чебоксары, 18 апр. 2019 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. Чебоксары: ИД «Среда», 2019. 216 с.

Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А. Из истории Казахстана XVIIIвека (о внешней и внутренней политике Абая). Алма-Ата: Наука, 1988. 144 с.

Сулейменов Р.Б., Тастанов Ш.Ю. Интеллигенция и перестройка // Известия НАН РК. Сер. общ. наук. 1990. № 4. С. 3-15;

Тарле Е.В. Нашествие Наполеона на Россию. М.: Воениздат, 1942. 304 с.

References:

Abjanov H.M., Gurevich L.Ia. Intelligentsia Kazakhstan: istoriia, teoriia, sovremennost. [Intelligentsia of Kazakhstan: history, theory, modernity]. Almaty, 1992. [In Russ].

Akimova A. Istoriia i biografiia. Istoriko-biograficheskii almanah. [History and biography. Historical and biographical almanac]. T. 1. M.: Izd. «Molodaia gvardiia», 1966. 353 s. [In Russ].

Atyrau regional state archive. F. 135. In. 1. C. 570.

Vinokur G.O. Biografiia i kultura. [Biography and culture]. M.: Gosudarstvennaia Akademiia hudozhestvennykh nauk, 1927. [In Russ].

Jakisheva S.A. Konfiskatsiia baiskih hoziaistv v Kazahstane na rubeje 20–30-h gg. XX v. [Confiscation of Bai farms in Kazakhstan at the turn of the 20-30s. of 20th century]. Monografiia. Pod obshei red. E.T. Karina. Astana, 2022. 138 s. Materialy Gosudarstvennoi komissii po polnoi reabilitatsii jertv politicheskikh repressii (20-50 gody XX veka). T. 31. [In Russ].

Ivanova T.N. Novye aspekty biografiki v sovremennyh istoriograficheskikh issledovaniiah [New Aspects of Biography in Modern Historiographic Research] // Istoricheskoe poznanie istoriograficheskoi situatsii na rubeje XX–XXI vv. / T.N. Ivanova, G.P. Miiagkov; otv. red. O.V. Vorobeva, Z.A. Chekantseva. M.: IVI RAN, 2012. S. 167–176. [In Russ].

Kanaeva A. Istoricheskie sudby nauchnoi intelligentsii Kazahstana v poslevoennye gody [Historical fate of the scientific intelligentsia of Kazakhstan in the post-war years] // Izvestiia AN KazSSR: Ser. obsh. nauk. 1989. № 6. S. 44–50. [In Russ].

Kasymbaev J.K. Gosudarstvennye deiateli kazahskikh hanstv (XVIII vek). [Statesmen of the Kazakh khanates (XVIII century)]. Almaty: Bilim, 1999. S. 203. [In Russ].

Kozybayev M. Istoriia i sovremennost [History and modernity]. Almaty: Gylym, 1991. 254 s. [In Russ].

Kameron S. Golodnaia step: golod, nasilie i sozdanie Sovetskogo Kazahstana [The Hungry Steppe: Famine, Violence and the Creation of Soviet Kazakhstan] / Kameron NLO, (Historia Rossica), 2018. [In Russ].

Conquest R. Harvest sorrow. Soviet collectivization and the terror – famine. – Oxford, 1986.

Omarbekov T. Qazaqsharualaryn jeke menshik qojalyqtarynan aiyrý jane ujymdastyru: tarihy men tagylymy [Deprivation and collectivization of Kazakh peasants from private farms: history and moralizing]. Tarih gylymdarynyn doktory gylymy darejesin alu ushin daiyndalghan dissertatsiia. Almaty, 1994. 387 b. [In Kaz].

Olcott M.B. The collectivization drive in Kazakhstan//The Russian Review. Stanford (Cal). April, 1981. Vol. 40. № 2. P. 122–142.

Popova T.N. Bioistoriopisanie v kontekste nauchnykh traditsii: kontsepty imodeli [Biohistorical writing in the context of scientific traditions: concepts and models] // Dialog so vremenem. 2015. Vyp. 53. S. 30–53. [In Russ].

Paradigmy rossiiskoi istorii skvoz prizmu biografiistuku [(k 140-letiiu Alekseia Ivanovucha Iakovleva) [Paradigms of Russian history through the prism of biographics (to the 140th anniversary of Alexei Ivanovich Yakovlev): materialy Vseros. nauch. konf. s mejd. uchast. (Cheboksary, 18 apr. 2019 g.) / redkol.: O. N. Shirokov [i dr.]. Cheboksary: ID «Sreda», 2019. 216 s. [In Russ].

Suleimenov R.B., Moiseev V.A. Iz istorii Kazahstana XVIII veka (o vneshnei i vnutrennei politike Ablai) [From the history of Kazakhstan in the 18th century (on the foreign and domestic policy of Ablai)]. Alma-Ata: Nauka, 1988. 144 s. [In Russ].

Suleimenov R.B., Tastanov Sh.Iy. Intelligentsiia i perestroika // Izvestiia NAN RK. Ser. obshestv. nauk. 1990. № 4. S. 3–15. [In Russ].

Tarle E.V. Nashestvie Napoleona na Rossiiu [Napoleon's invasion of Russia]. M.: Voenizdat, 1942. 304 s. [In Russ].